

Modern Eğitime Geçişte Finansman Sorununa Çözüm Olarak Basra Evkaf-ı Münderisesi

Obliterated Waqfs of Basra as a Solution to the Financing Problem in the Transition to Modern Education

Kerim ÖZDEMİR ^a Mustafa GÜLER ^b

Geliş: 09.06.2024 | Kabul: 23.09.2024

Öz: Bu çalışma, Osmanlı Devleti'nin son döneminde özellikle XIX. yüzyılın son çeyreği ile XX. yüzyılın başlarında eğitimin modernleştirilmesi mücadelesinde yaşanan finansman sorunlarına çözüm argümanı olarak görülen münderis vakıfların Basra'daki serencamını incelemektedir. Çalışmanın amacı eğitimin modernleştirilmesi mücadelesinin getirdiği hızlı okullaşma, memur ücreti ve genel eğitim harcamalarının Basra'da karşılanmasındaki yöntemlerden biri olan münderis vakıf akarlarının talimatnamede belirtilen ihtiyaçları karşılayıp karşılamadığı, karşıladıysa ne seviyede gerçekleştiği ve Basra'da eğitim öğretime etkisi araştırılmıştır. Çalışma çerçevesinde Basra'da bulunan ve münderis hale gelmiş olan vakıfların tespiti yapılmış olup akarlarının kullanımı ve münderis varidatın maarife aktarıldıktan sonra eğitim harcamaları dışında hangi amaçlar için kullanıldığı ele alınmıştır. Nüfuzlu kişilerce vakıf akarlarının haksız kullanımı ve zaman zaman yaşanan yolsuzluklar örnekler üzerinden açıklanmıştır. Burada dikkat çeken münderis hale gelen vakıfların çokluğu ve bu vakıfların akarlarının ciddi bir meblağ olarak ortaya çıkması olmuştur. Öyle ki nakit paranın eğitim harcamalarının karşılanmasından sonra arta kalan miktarın talimatname uyarınca belirlenenlerin dışındaki eğitim harcamalarında kullanılmış olduğu ya da usule aykırı şekillerde işletildiği görülmektedir. Diğer yandan münderis vakıf akarlarına daha fazla gelir sağlaması maksadıyla eklemeler ya da yeniden inşalar söz konusu olmuştur. Tüm bu usulün

^a ✉ Yök 100/2000 Doktora bursiyeri, Afyon Kocatepe Üniversitesi

Türkiye | kerimozdemir38@gmail.com

^b ✉ Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi

Türkiye | mustafaguler4308@gmail.com

Citation: Özdemir, K. ve Güler, M. (2024). Modern eğitime geçişte finansman sorununa çözüm olarak Basra Evkaf-ı Münderisesi. *Kesit Akademi Dergisi*, 10 (40), 113-130.

Bu makale İntihal.net tarafından taranmıştır. *This article was checked by İntihal.net.* Bu makale Creative Commons lisansı altındadır. *This article is under the Creative Commons license.*

kullanılmasındaki maksat hayır cihetinden çıkmış ya da eski vazifesini yeterince yerine getiremeyen vakıfların sahip olduğu kaynakların doğru şekilde kullanılarak toplum yararına kullanımının sağlanması olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Irak, Basra, vakıf, Evkaf-ı Münderise.

Abstract: This study examines the outcomes of obliterated waqfs properties in Basra, which were considered as a solution to the financial problems encountered in the struggle to modernize education, especially during the late Ottoman period, from the last quarter of the 19th century to the beginning of the 20th century. The aim of the study is to investigate whether these obliterated waqf properties, which are one of the methods used to cover the rapid institutionalization, teacher salaries, and general education expenses in Basra, meet the needs specified in the regulations, and if so, to what extent they are fulfilled, and their impact on education in Basra is explored. Within the scope of the study, the identification of obliterated waqf properties in Basra has been carried out, and their usage and the purposes for which the income from these obliterated waqf properties was allocated after being transferred to education (aside from education expenses) have been discussed. Examples are provided to explain instances of improper use and occasional corruption by influential individuals regarding the waqf properties. The significant number of obliterated waqf properties and the substantial amount of their incomes have been notable. It is observed that, after covering education expenses with cash, the remaining amount has been used for education expenses other than those specified in the regulations or operated in irregular ways. On the other hand, additions or reconstructions have been made to the obliterated waqf properties to generate more income. The purpose behind all these methods has been to ensure the proper utilization of resources owned by waqfs that have deviated from their charitable purpose or have been unable to fulfill their former duties adequately, for the benefit of society.

Keywords: History, Irak, Basra, waqf, obliterated waqfs.

Giriş¹

Osmanlı Devleti'nde XIX. yüzyılın başlarından itibaren eğitim-öğretimin reformu ve eğitimin modernleşmesi acil bir ihtiyaç olarak gündeme gelmiştir. Bu çerçevede dönemin gereklerine cevap verebilecek düzeyde insan yetiştiren yenilikçi okulların açılması bir çıkar yol olarak kabul edilmiştir. Tanzimat Fermanı, birçok alanda yenilikler ve farklı uygulamalar getirirse de eğitim alanında asıl modernleşme ivmesi

¹ Bu çalışma Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında hazırlanmakta olan ve Basra şehrindeki vakıfları inceleyen doktora tezinin bir kısmından üretilmiştir.

Islahat Fermanı sonrasında kaydedilmiştir. Bunun en belirgin ürünü 1857 yılında Maarif-i Umumiye Nezareti'nin kurulmasıdır. Büyük ölçüde Fransız tipi eğitim sistemini içeren yeni eğitim politikasında birçok yeni okulun açılması planlanmış ve uygulamaya konulmuştur. Hızlı okullaşma hamlesi ciddi bir finansman sorunu gündeme getirmiştir. Klasik Osmanlı eğitim sisteminde eğitim finansmanının neredeyse tamamı vakıflar tarafından karşılanırken açılan yeni okulların personel, bina ve diğer eğitim giderleri genelde merkezi bütçeden ve bağışlardan karşılanmaya çalışılmıştır. Aslında bütün alanlarda yaşanan merkezi bütçe uygulaması sonucunda eğitim başta olmak üzere belediye hizmetleri, yardım faaliyetleri gibi diğer alanlarda da finansman konusunda ciddi tedarik eksiklikleri ortaya çıkmıştır. İlerleyen süreçte bu eksiklik ve mali sıkıntıların giderilmesi amacıyla da çok sayıda düzenleme yürürlüğe konulmuştur. XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra özellikle bugünkü ilköğretimin karşılığı kabul edilebilecek sıbyan mektepleri ile orta ve yüksek okulların yeterli olmadığı ve sayılarının artırılması gerektiği gündeme gelmiştir. İlk aşamada eğitimin temeli olan sıbyan ve iptidai mekteplerinin yaygınlık kazanmasına özellikle ihtimam gösterilmiştir. 1857 yılında Maarif-i Umumiye Nezareti'nin teşkilinden sonra sıbyan mektepleri açılmaya devam etmiş ve bu mekteplerde eğitimin kalitesi artırılmaya çalışılmıştır (Parmaksız, 2008: 27) Nezaret bünyesinde mekatib-i sıbyaniyye, mekatib-i rüşdiyye, mekatib-i âliyye daireleri kurulduktan birkaç yıl sonra mekatib-i sıbyaniyye dairesinin adı mekatib-i ibtidaiyye olarak değiştirilerek eğitimde yeni ve modern bir dönemin ilk sinyalleri verilmiştir (Erdogdu, 1996: 212). Düzenlemeyle sıbyan ve rüşdiye mektepleri, idadiler, sultaniler ve son olarak da yüksek okullar yeni eğitim sistemindeki eğitim kurumları olarak belirlenmiştir. Özellikle 1869 yılında çıkarılan maarif nizamnamesinden sonra yaşanan gelişmeler ve II. Abdülhamid döneminden itibaren eğitimde yaşanan gelişim ivmesi, ciddi bir finansman desteğini zaruri kılmıştır. Diğer yandan 1869 nizamnamesinde sıbyan mekteplerinin inşa, tamir ve öğretmen masrafları gibi giderlerinin toplum tarafından karşılanması hususu benimsenmiştir. Bu düzenleme ile okullarda dinî ilimlerin yanı sıra basit düzeyde matematik, tarih, coğrafya gibi derslerin okutulmasının zaruri hale getirilmesi amaçlanmıştır. Nizamnamenin en mühim düzenlemesi sıbyan mekteplerinin bir kısmının Maarif Nezareti'ne bağlanması ve mekteb-i iptidaiyye olarak isimlendirilmesi olmuştur (Sarıçelik, 2009: 142).

Nizamnamelerde ifade edilen hususların hayata geçirilmesi, özellikle yeni adıyla iptidai mekteplerinin çoğaltılması ve mevcutlarının idamesi için gereken finansman ihtiyacı yöneticileri yeni arayışlara yöneltmiştir. 1 Eylül 1869 yılında yürürlüğe giren Maarif-i Umumiye Nizamnamesinin 192. maddesinde bu hususa açıklık getirilmiştir. Yeni eğitim sistemi için uygun görülen kaynaklardan ilki tahsisat-ı miriyye yani devlet hazinesi, ikincisi halktan toplanan vergiler, üçüncüsü yerel vakıflardan sağlanan gelirler, dördüncüsü bağışlar ve yüksek okul ve sultanilerden alınacak öğrenim ücretleri olarak açıklanmıştır (Parmaksız, 2008: 48) Nizamnamede birçok gelir kaynağı ön görülse de işleyişte bunların etkisinin yeteri ölçüde olmadığı görülmüştür. Nizamnamede yerel vakıflar olarak işaret edilen vakıflar mevcut akarı bulunan ancak hayratı ya da tasarruf ciheti kalmamış vakıflar olarak ifade edilen munderis vakıflardır. *Munderis* adı neredeyse yok olmuş vakıfları tanımlamak için kullanılan bir addir. Bu tip vakıfların idaresi Evkaf-ı Hümayun Nezareti tarafından yapılmıştır. Bir şekilde atıl kalan, kullanılmayan ya da mutasarrıfı kalmayıp haksız olarak birilerine gelir olmuş vakıflar için kısmi düzenlemeler yapılmıştır. 14 Mart 1874'te Bâb-ı Âli'den gönderilen tezkirede bu durumu izah eden açıklamalar bulunmaktadır. Mezkur tezkirenin munderis vakıflara dair usul tespiti yapılan ilk resmî düzenleme olduğu bilinmektedir. Buna göre tevliyeti evlada şart edilmiş zaviyelerden binası mevcut olanların ihyası ve zâviyedarlık görevine eğitimi uygun olan kişilerin tayini yapılarak devam ettirilmesi uygun görülürken binası kalmayıp sadece adı kalan zaviyelerin başkasına tevcihi usule aykırı görülmüştür. Bu zaviyelerin hasılatı ile mahalinde herkesin istifade edebileceği okul yapılmasına karar verilmiştir (Köksal, 2019: 103).

Ardından munderis kaynağın kullanımına dair usul ve esasların belirlenmesi, bir dayanak noktası oluşturması ihtiyacı doğmuştur. 4 Ekim 1882 tarihli Evkaf-ı Münderise Talimatında sıbyan mekteplerinin sayısının yeterli olmadığı ve yenilerinin açılarak sayısının çoğaltılması ve bu sayede halkın cehaletten kurtarılmasının önemi vurgulanmıştır. Ayrıca eğitim kalitesinin geliştirilmesi için İstanbul'da bulunan iptidai mekteplerinin örnek alınması, dini eğitimlerin yanı sıra ziraat, sanayi, ticaret, coğrafya eğitimlerinin verilmesi ve her türlü ihtiyaca cevap verebilecek ziraat, ticaret ve sanayi mekteplerinin açılmasının gerekliliği ifade edilmiştir. Bu düşüncenin temel kaynağı, eğitimi topluma yayarak yukarıda sayılan alanlarda yetkin insanların yetiştirilmesi sayesinde Avrupa karşısındaki geri kalmışlığın önüne geçilmesi

düşüncesi etkin olmuş olmalıdır. Nizamnamenin yayımlandığı zamanda bazı teşebbüsler olsa da henüz eğitimin tek elden yönetilmesi düşüncesi yerleşmediği için ikili bir sistem yürütülmüştür. Bu çerçevede bir yanda sıbyan mektepleri yer alırken diğer yanda ilkokul düzeyinde iptidai mektepleri açılmıştır. Ardından rüştiye ve idadilerle eğitim daha üst düzeyde devam ettirilmiştir.

Talimat kapsamına giren vakıfların gelirleri ta'lim-i etfâl maksad-ı hayriyesine yani sıbyan ve iptidai mektepleri için kullanılması gayesine tahsis edilmiştir. İlk etapta evladiyet üzere tesis edilen vakıflarda kurucunun şartı açık bir ifade ile evlada tahsis edildiğinden bunlara müdahale uygun bulunmamıştır. Diğer taraftan mütevellileri sultan tarafından tayin edilen vakıflardan hayır şartında umumi düzeyde toplum yararına olan cami, medrese, mektep, köprü, çeşme gibi müesseselere aktarılması istenenlerden gerekli olan masraflar karşılandıktan sonra fazla meblağın bir kısmının mütevelliyeye, kalanının ise maarif sandığına aktarılması uygun görülmüştür. Talimatta temas edilen diğer kısım vakıflar toplumun genelini ilgilendirmeyen, zaman içinde önemini ve işlevini kaybetmiş, gelirleri bir kısım kişiler için haksız olarak akara dönüşmüş vakıflardır. Talimat kapsamında yukarıda tarif edilen sınıftaki ahi tekkeleri, kervansaray ve zaviye gibi yapıların tamiri ve ihyasına lüzum görülmemiş, kaynaklarının doğrudan maarife aktarılmasına karar verilmiştir. Zira bu tür vakıflar toplum yararına ya da vâkıfın hayrı yönünde işletilmekten uzaklaşmıştır. Uygulamayla gelirleri eğitim-öğretime aktarılarak toplumun daha fazla yararlanması hedeflenmiştir (Evkaf-ı Münderise Talimatı, 1325: 4; Karataş, 2016: 1843-1844). Talimatta da ifade edildiği gibi bu tür vakıf gelirlerinin maarife aktarılmasındaki temel gerekçe ilgisiz kişilere haksız geçim kaynağı olması ve topluma hizmet etmez hale gelmesidir (Evkaf-ı Münderise Talimatı, 1325: 4). Kapsama giren vakıfların maarif namına zapt edilip gelirinin eğitim için harcanması ile vâkıfın mutlak hayır niyetine daha fazla hizmet edeceği düşünülmüştür. Ne var ki, talimattaki hedefin yerel yönetimlerce tam olarak anlaşılamadığı görülmektedir. Sonraları yayımlanan ve yerel yönetimlere ulaştırılan birçok tezkerede aynı hususlara temas edilmesi bu görüşe dayanak niteliğindedir.

Bu süreçte yeni açılan okullar başlangıçta halkın yardımları ile finanse edilmiş olsa da sonraları eğitim-öğretime verilen önemin artması ile daha ciddi bir kaynak ihtiyacı hissedilmiştir. Bu münasebetle bir kısım vergilerden maarife kaynak ayrılması gündeme gelmiştir. İhtiyacın giderilmesi için yardım sandıkları oluşturulmuştur. İlaveten

1884 yılından sonra öşür vergisine zam yapılmış, öşürün 1/7'si ve 1/4'ünün maarife ayrılması düşünülmüştür. Ancak bu oranların hesaplanmasında güçlük çekilince 1887 yılında tekrar bir düzenlemeye gidilerek öşür hasılatının %1.5'inin maarife ayrılmasına karar verilmiştir. Ayrıca tarımla uğraşmayan şehirli halktan alınan müsakkafat vergisinin %5'i maarife ayrılmıştır. Maarif hisse-i ianesi adı altında toplanan vergilerin 1/4'ü İstanbul'daki okullar için ayrılmışken, kalan para taşrada okulların açılmasına ve diğer masraflara harcanmak üzere sancak merkezlerinde muhafaza edilmiştir.

Eğitimin mali kaynak ihtiyacını gidermek için kullanılan vergilerden biri de zebhiye vergisidir. Zebhiye, kasapların kestikleri hayvanlar için alınan bir tür vergidir (Devellioğlu, 2007: 1174). Alınan zebhiye vergisine manda ve deve başına 5, sığır başına 3, koyun başına 1 kuruş alınırken keçi başına 30 para, kuzu ve oğlak başına ise 8 para zam uygulanarak maarife kaynak olarak aktarılması düşünülmüştür (Karataş, 2016: 1852).

Maarif sandığına aktarılan münderis vakıfların gelirleri ihtiyaca cevap vermesinin yanı sıra bazı bölgelerde ihtiyaç fazlası duruma gelmiştir. Bu durum aslında vakıfların yaygınlığı ve iktisadi gücünü göstermesi açısından da önemlidir. İhtiyaç fazlası münderis vakıf gelirlerinin değerlendirilmesi için bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan ilki maarif adına hamam, dükkân gibi gayrimenkuller alınması ve kiraya verilmesi olmuştur. İkincisi ise nakit paranın esnaf, çiftçi ya da ihtiyacı olan bireylere faizle borç vermek olmuştur. Borç verilen paranın faiz oranı olarak %4 gibi cüzi bir miktar tespit edilmiştir (Karataş, 2016: 1855).

Çalışmanın konusu olması hasebiyle Basra'daki uygulamalara bakılacak olursa; münderis vakıf düzenlemelerinin yürürlüğe girdiği dönemde yukarıda sayılan okullara ek olarak Bağdat ve Musul vilayetlerinde idadi ve sanayi mektepleri açılmış ancak hazırlıkları yapılmasına rağmen söz konusu okullar Basra'da açılmamıştır. Bu çerçevede Sanayi mektebi açılması için çeşitli girişimler yapılmış hatta finansman için bölgedeki en yaygın ticari mal olan hurmadan gümrük vergisi alınması dahi gündeme gelmiş, ancak bir sonuç alınamamıştır (Kurt, 2013: 167-169). 1891, 1892 yıllarında Basra merkezinde 2 iptidai ve 1 rüştiye mektebi bulunması durumun vahametini göstermesi açısından önemlidir (Salname-i Vilayet-i Basra, 1309/1892: 337; Eroğlu vd., 2005: 28).

Basra'da Münderis Vakıfların Tasarrufu

Yukarıda ifade edildiği gibi XIX. yüzyılın sonlarında modern eğitim vizyonunun gerçekleştirilmesi hususunda yeni finans kaynaklarından biri olarak münderis vakıflar tercih edilmiştir. Basra'da halihazırda bulunan ve yeni açılan okulların muallim maaşları ve okulların muhtelif masraflarının karşılanması hususunda münderis vakıf gelirlerine müracaat edilmiştir. Aşağıdaki örnekler Münderis Vakıflar Talimatnamesi doğrultusunda tasarrufun pratikte nasıl uygulandığını ortaya koymaktadır.

1882 yılında çıkarılan Münderis Vakıflar Talimatnamesi doğrultusunda münderis vakıf gelirlerinin kullanım alanı yeni sıbyan ve iptidai mektepleri açmak olarak belirlenmiştir. Bu çerçevede talimata uygun olarak Basra'da iptidailerin ihtiyaçlarının giderilmesi ve öğretmen maaşlarının ödenmesinde münderis sınıfına dahil edilen vakıf gelirlerinden faydalanılmıştır. Örneğin 6 Eylül 1890 tarihinde Basra Valisi Hidayet Bey, Ebulhasib ve Kurna iptidai mekteplerinin muallim ve bevrap maaşlarının ödenemediği, bu sebepten görevlerini bırakacak raddeye geldiklerini bildirmiştir. Maarif Nezareti'nden gelen cevapta ilk olarak münderis evkaf varidatının kullanılması, yeterli olmadığı durumlarda masrafların ahalden karşılanması önerilmiştir (BOA, MF. MKT, 122/23). Bu çerçevede 1891 yılında Ebulhasib nahiyesinde bulunan iptidai mektebi muallimi Mehmed Esad Efendi'nin aylık 200 kuruş maaşı münderis evkaf gelirlerinden karşılanmıştır (BOA, MF. MKT, 132/17). Keza Kurna'da ise 14 Ekim 1891 tarihinde Medine nahiyesinde açılan iptidai mektebinde muallim olan Abdullah Efendi'nin 200 kuruş olan maaşının 50 kuruşu münderis evkaf varidatından ödenmiştir (BOA, MF. MKT, 135/29).

İmparatorluğun genelinde Darümualliminlerden mezun olanların iptidai mekteplerinde muallim olarak tayin edilmesi usul olarak tatbik edilse de Basra gibi uzak vilayetlere 250 kuruş maaşla muallim tayin edilemeyeceği ifade edilerek bu ihtiyacın yerel kaynaklardan karşılanması hususu ön plana çıkmıştır (BOA, MF. MKT, 135/29). 1891 yılında Basra valisinin Maarif Nezareti'ne yazdığı arzuhalde Basra Rüşdiyesi'nde Fransızca, resim ve yazı muallimlerinin yeniden tayin edilmesi ve maaşlarının ödenmesinin çok elzem olduğu bildirilmiştir (BOA, MF. MKT, 130/76). 31 Ağustos 1891 tarihli cevapta maarif hazinesinden yeniden maaş tahsisinin mümkün olmadığı, gerekli meblağın bölgedeki münderis evkaf varidatından ya da farklı bir yerel kaynaktan

karşılanması önerilmiştir (BOA, MF. MKT, 130/76). Yine 15 Temmuz 1894 tarihinde Zübeyr Nahiyesi iptidai mektebine muallim olarak atanan Mehmet Salih Efendi'nin 23 Haziran'da işe başladığı bildirilmiş, yerel makamlarca tayin tashihi yapılmasına rağmen. Maarif Nezareti'nde muallimin kaydı bulunmamaktaydı (BOA, MF. MKT, 225/14). Nezaret, muallimin memuriyetinin tasdikli olup olmadığını ve nereden maaş aldığıнын bildirilmesini talep etmesinin ardından (BOA, MF. MKT, 225/14). 6 Aralık 1894 tarihinde Basra valisi yazdığı cevapta iptidai mektebi ve bu çeşit mekteplerin açılmasında emir ve izne gerek bulunmamakta olup mektebin Haziran başında açıldığı ve muallimliğe Mehmet Salih Efendi'nin seçildiği, maaşının da münderis vakıfların gelirlerinden karşılandığı beyan edilmiştir (BOA, MF. MKT, 225/14). 4 Nisan 1895 tarihinde merkezden gelen yazıda muallimin görevinin meclisçe de kabul edildiği bildirilerek tercüme-i hâl evrakının gönderilmesi istenmiştir. Ayrıca 200 kuruş olarak belirlenen muallim maaşından her ay %5 emeklilik ve mezuniyet aidatı kesileceği de eklenmiştir (BOA, MF. MKT, 225/14).

Yukarıdaki örnekler iptidai ve sıbyan mekteplerinin açılması, öğretmen ücretlerinin ödenmesi hatta gerektiğinde bazı hizmetli ve memur maaşlarının ödenmesinde münderis vakıf gelirlerinden son derece faydalandığını açıkça göstermektedir. Hatta çoğu zaman maarif bütçesinden harcama yapılmaması açıkça tembihlenerek para kaynağı olarak mahalli kaynakların özellikle de münderis vakıf gelirlerinin kullanılması tavsiye edilmiştir.

İptidai mekteplerde görevli hademe ve muallim maaşlarının ödenmesi konusu izah edildikten sonra rüştiyelerdeki uygulamaları belirtmek yerinde olacaktır. 1882 yılında yayımlanan ilgili talimatta rüştiyelere ve muallimlere yapılacak harcamalara dair herhangi bir açıklama bulunmamasına rağmen Basra'daki yerel maarif müdürlükleri, meclisleri ve komisyonlarında görevli memurlara, rüştiyelerdeki muallimlere münderis vakıfların gelirlerinden harcama yapıldığı gözlenmiştir. Örneğin 1890 yılında Basra Rüştiye Mektebi'nde güzel yazı muallimi olup ve aynı zamanda emlak-ı hümayun katibi olan Ragıp Efendi muallimliği devam etmesine ek olarak maarif komisyonu baş kitabetine tayin edilmiştir. Ragıp Efendi'nin maaşı olan 500 kuruşun münderis vakıf gelirlerinden karşılanması uygun bulunmuştur. Ragıp Efendi, bu göreve atanabilmek için katipliğinin ispatı olarak kendi el yazısı olan arz göndermiş ve bu arz muhtemelen hat sanatındaki

maharetinden dolayı kabul edilmiştir (BOA, MF. MKT, 116/39). Aynı şekilde 18 Eylül 1893'te ise Basra Maarif Komisyonu kâtabi olarak tayin edilen Mehmet Necip Efendi'nin 300 kuruş maaş bedeli münderis vakıf gelirlerinden karşılanmıştır (BOA, MF. MKT, 175/8). Yine bir başka örneğe göre; 30 Eylül 1893 tarihinde Basra Rüştiyesi matematik muallimi Kuloğlu Ömer Şerif Efendi görevini terk ederek Bağdat'a gitmesiyle bu göreve Mülazım Hamdi Efendi seçilerek tayin edilmiş ve maaşının evkaf-ı münderiseden ödenmesi nezaretçe uygun görülmüştür (BOA, MF. MKT, 182/20). Aynı şekilde 2 Ocak 1894 tarihinde yine Basra Rüştiyesi rik'a dersleri için ikinci muallimliğe fahri olarak Mehmet Efendi tayin edilmiştir. Fransızca muallimliğine ise Tavik Efendi seçilmiştir. Muallimlerin maaş ödemesi maarif bütçesini aşacağı için çözüm olarak münderis vakıf gelirlerini kullanmak uygun bulunmuştur (BOA, MF. MKT, 191/96).

Talimat yayımlanıp uygulama giderek daha yaygın kullanılmaya başlanınca münderis olmuş vakıf gelirlerinin kullanım alanları da artmıştır. Basra'da görev yapan müderrislerden Şeyh Abdullah Efendi reyisülmüderresin unvanı almasıyla 14 Ağustos 1903 tarihinde münderis vakıf gelirlerinden karşılanmak üzere 200 kuruş eklenerek toplam maaşı 700 kuruşa yükseltilmiştir (BOA, BEO, 2146/160932).

Bir başka husus ise memurların emekli sandığı için maaşlarından kesinti yapılmasıyla ilgilidir. Basra valisi tarafından yazılan 9 Nisan 1892 tarihli arzda Basra İptidai Mektebi'nde maaşları münderis vakıf gelirlerinden karşılanan muallimlerin maaşlarından %5 kesinti yapılmakta olduğu ve bu durumun usule uygun olup olmadığının bildirilmesi istenmiştir (BOA, MF. MKT, 132/78). Gelen cevapta muallimlerin tekaüd yani emeklilik aidatı için kesinti yapılmasının kanuna uygun olduğu bildirilmiştir (BOA, MF. MKT, 132/78). Münderis vakıflar gelirlerinden ödenen muallim maaşları ve maarif sandığından ödenen muallim maaşlarının birbirine karıştırılmaması hususunda Basra Maarif Muhasebesi uyarılmış ve münderis vakıf gelirlerinden ödenen maaşların ve muallimlerin isimlerini gösterir listenin nezarete gönderilmesi istenmiştir (BOA, MF. MKT, 675/10).

Maarif-i Umumiye Nezareti'nin vilayet ve sancaklarda teşkilatlanmasının bir tezahürü olarak sancak maarif komisyonları teşkil edilmiştir. Bu komisyonlar münderis vakıf gelirlerinin tespiti ve toplanmasında görev yaparken zamanla artan iş yükü ve memur sayısından dolayı ek gelire ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyacın karşılanması için yine

münderis vakıf gelirlerine başvurulmuştur. Bu çerçevede 2 Ocak 1905 tarihinde Ammare ve Müntefik maarif komisyonlarının kaynak ihtiyacının artmasından dolayı komisyonlara senelik 150 kuruş tahsis yapılmıştır (BOA, MF. MKT, 968/81).

Bazı vilayetlerde maarif müdürlüklerinde görevli memur maaşlarının ödenmesi birtakım sorunlara sebep olmuştur. Bu hususta 1909 tarihli maarif umum idarelerine yazılan tahriratta münderis vakıf gelirlerinin talimata aykırı olarak kullanılmaması tembihlenerek muhasebe memurlarına münderis vakıfların gelirlerinden maaş ödenmesi bildirilmiştir (Evkaf-ı Münderise Talimatı, 1325: 22-23). Yine benzer şekilde talimatın Basra'da uygulanmasında maaş ödemelerinden, akarların tasarrufuna kadar birtakım farklı usuller görülmektedir. Aşağıda talimatın Basra'da uygulanması ve talimata aykırı durumlar ele alınacaktır.

Münderis vakıf akarlarının tasarrufunda muhtelif sorunlar

Ele alınan zaman diliminde Basra'da münderis vakıflara ait 27 adet dükkân mevcuttur. Dükkânların 1891 yılında tamir edilmesi gerekmiş, yapıların mimar ve mühendislerce incelenmesi neticesinde keşif defteri hazırlanmıştır. Ancak yapılan ilk keşfin kabul görmemesi nedeniyle tekrarlanması talep edilmiştir (BOA, MF. MKT, 146/91). Bu gelişmeler sonucunda Basra vali vekili Abdülhamid, 8 Aralık 1891 tarihinde Maarif Nezareti'ne telgraf çekerek bahse konu olan 27 dükkânın tamiri için 7400 kuruş maliyet gerektiğini ifade ettikten sonra yağmur mevsiminden önce bu tamirin yapılması için izin istemiştir (BOA, MF. MKT, 134/25). Gelen cevapta tamire ilişkin keşif defterinin derhal gönderilmesi istenmiştir (BOA, MF. MKT, 134/25). İlk işlemten sekiz yıl sonra 11 Mart 1899 tarihinde söz konusu 27 dükkânın tamiri yeniden gündeme gelmiş ve bir an evvel yerel kaynaklardan tedarik edilecek para ile tamiri tavsiye edilirken bu süreçte iptidai mekteplerinde eğitiminin aksamaması hususu önemle hatırlatılmıştır (BOA, MF. MKT, 447/16). Münderis vakıf gelirleri yukarıda ifade edilen alanlarda kullanıldığı için akarların tamirleri nezaretçe olağan dışı bir durum olarak görülmüş ve zorunlu haller dışında buna izin verilmemiştir. İzin verildiği durumlarda da mekteplerin işleyişini engelleyici harcamalardan kaçınılmasına özen gösterilirken maarif hazinesinden harcama yapılmaması özellikle tembihlenmiştir. Bu durum nezaretin münderis gelirlerden ödenen memur, muallim maaşlarının ödenmesinde, mekteplerin açılmasında ve işletilmesinde herhangi bir aksama yaşanmasını

kesinlikle istemediğini ve husus hakkındaki hassasiyetini göstermektedir. Ayrıca tamiratın hangi kaynaktan yapılacağı belirtilmeyerek yalnızca yerel kaynakların kullanılması tavsiye edilmiştir. Bu durumda tamir bedelinin münderis vakıf gelirlerinden karşılanmış olduğu düşünülebilir. Diğer yandan Maarif Nezaretî'nin maaşların ödenmesine öncelik veren tutumu münderis olmuş vakıf hayrat ve akarlarının zamanında tamir edilememesi dolayısıyla daha harap hale gelmesine yol açmıştır.

Zikredilen gelişmenin ardından muhtemelen Basra'ya özel olarak münderis vakıf akarlarının tamir edilerek işletilmesiyle yeni bir gelir kaynağı ihdas edilmiştir. Bu çerçevede 1893 yılında Basra Rüştîye Mektebi'nin alt katı boş olduğundan, bu alanın gerekli tamirleri yaptırılarak ambar ve mağazaya dönüştürülmesi planlanmıştır. Yapılacak işler için tahmini harcama miktarı 1,549 kuruş olarak belirlenmiştir (BOA, MF. MKT, 221/4). Bugün kamu ihalelerinde tatbik edilen usule benzer olarak açık eksiltme diyebileceğimiz münakasa yoluyla beş farklı ustadan fiyat alınmış, sonuçta tamirat işlemi 1.450 kuruş bedel ile mimar ve usta olduğu anlaşılan Davut adlı şahsa tevdi edilmiştir (BOA, MF. MKT, 221/4). Masrafların münderis vakıf gelirlerinden karşılanması uygun görülerek tamir kısa sürede bitirilmiş ve 30 Ağustos 1894 tarihinde anılan mekanın işletilmesinden elde edilen gelirler iptidai, rüştiye mektepleri ve evkaf-ı münderise masraflarına harcanmaya başlanmıştır (BOA, MF. MKT, 221/4).

Konuya dair bir başka gelişme ise 21 Aralık 1904 tarihinde Basra'da münderis vakıf olup maarife devredilen dükkânlar ve misafirhanelerin yanması sonrasında yaşanmıştır. Vakit geçirmeden anılan akarların tamir edilerek yeniden işletilmesi gerektiğinden hemen keşif yapılarak ihya için gerekli meblağ 44.000 kuruş olarak belirlenmiş ve 8000 kuruşunun münderis varidattan karşılanması kararlaştırılmıştır (BOA, MF. MKT, 820/41). Görüldüğü üzere münderis vakıf akarlarının tamiri ve bakımı için yine münderis vakıflardan elde edilen gelirler kullanılmıştır. Aynı şekilde 7 Temmuz 1908 tarihinde Maarif Nezaretî'nin tasarrufunda olan vakıf misafirhanelerin münakasa usulü ile tamir edilmesine karar verilmiştir. Toplam tamir bedeli 4.200 kuruş olarak belirlenmiştir. Bu bedel de alışla geldiği gibi münderis vakıf varidatından karşılanmıştır (BOA, MF. MKT, 1069/21).

Uygulamanın ilk zamanlarında eğitim-öğretimin yaygınlaştırılması ve geliştirilmesi amacıyla Maarif Nezaretî'ne terk edilen

münderis vakıf gelirlerinin kullanım alanları yukarıda ifade edildiği gibi talimattaki usullerin dışına çıkarak kapsamı genişletilmiştir. Birçok konuda eksiklikler giderilmiş, bu gelir sayesinde okul olmayan yerlere okullar inşa edilmiştir. Durum genel olarak böyle olsa da zaman zaman bu alanda da usulsüz kullanımlar meydana gelmiştir. Bu tür olaylara dair detaylar aşağıda zikredilecektir.

Münderis Vakıfların Usulsüz Kullanımı

Erken dönemlerden itibaren dikkate değer akarı ve hayratı olan vakıfların suiistimale uğradığı bilinen bir gerçektir. Benzer şekilde münderis duruma gelmiş vakıflar da zaman zaman haksız iktisap yoluyla ehil olmayan veya şarta uymayan kişilerin eline geçmiş, usule aykırı olarak gelir kaynağı olmuştur. Bu tür usulsüzlüklerin engellenmesi ve giderilmesi için vakıfların kontrolü ve denetimine hassasiyet gösterilse de tamamıyla engellenebildiğini söylemek güçtür. Bu çerçevede görevini kötüye kullanan kimi devlet memurları ve bazı nüfuzlu kişiler denetim ve kontrolü engelleyerek vakıf akarları ile cihetlerinin kendi ya da yakınlarının eline geçmesinin yolunu açmışlardır. Örneğin 13 Kasım 1892 tarihinde Bağdat'ta maarif müdürlüğünde tahvil memuru olan Ragıp Efendi Basra'da bulunduğu sırada evkaf-ı münderise sandığından 20.000 kuruştan fazla para almıştır. Ardından parayı işleterek çoğaltmak bahanesiyle tacire borç vermiştir. Usule aykırı olarak yapılan muamele fark edilip şikâyete konu olunca başlatılan tahkikat neticesinde Ragıp Efendi'nin maaşı kesilmiştir (BOA, MF. MKT, 160/66). Bu işlem sonrasında tahkikat derinleştirilmiş ve Ahmet Ragıp Efendi, 31 Mayıs 1894 tarihinde Bağdat ve Basra maarif müdürlüğündeki görevlerini layıkıyla yerine getiremeyip başarısız olduğu gerekçeyle görevinden uzaklaştırılmıştır (BOA, MF. MKT, 206/5). Bu uzaklaştırmada temel etkenlerden birinin münderis vakıf gelirlerinden alınan 20.000 kuruşluk borcun olduğu açıktır.

Konuya dair başka bir örnekte ise 28 Ağustos 1894'te Basra müftüsünün münderis sınıfındaki bazı vakıfları yetkisini ve makamını kullanarak ele geçirdiği görülmektedir. Usulsüz yapılan işlem ortaya çıkınca Maarif Nezareti tarafından durumun araştırılması istenmiş ve tahkikattan sonra nezaret, iddia edilen vakıfların müftü elinden alınarak eski haline rücu ettirilmesine karar vermiştir (BOA, MF. MKT, 225/50). Aynı şekilde bir husus 1906 yılında yine Basra müftüsü ile alakalı bir olayda ortaya çıkmıştır. 1906 yılında Basra Haliliye Medresesi'nin Basra müftülerine arpalık olarak tahsis edilen bir kısım

hürmalık, arazi ve diğer akarlarından elde edilen yaklaşık altı yüz lira, söz konusu vakfın münderis olmasından sonra Şura-yı Devlet kararı ile gelirin maarif sandığına aktarılması uygun bulunmuştur. Bu karara ek olarak gelirin tamamı yerine her ay bin kuruşun Basra müftülerine ödenmesi kararlaştırılmıştır (BOA, MF. MKT, 935/4). Hal böyle iken Basra müftüsünün evkaf idaresi komisyon başkanlığı ile vilayet idare meclisinde aza reisliği yapması ve akrabalarından Abdülmecit Bey'in vilayet mektubî mümeyyizi olmasından mütevellit son karar uygulanmamış yani müftüler eski varidatı usulsüz olarak almaya devam etmişlerdir. Bu gelişme sonrasında konu yeniden nezarete intikal etmiş olmalı ki, Basra Vilayeti'ne gönderilen yazıyla durumun araştırılması ve Şura-yı Devlet kararının uygulanması emredilmiştir (BOA, MF. MKT, 935/4). Görülüyor ki devlet kadrolarındaki nüfuzlu kişiler sahip oldukları makamlar sayesinde vakıf mallarını kendilerine gelir kaynağı haline getirebilmişlerdir. Tabi ki bu konuda bölgenin İstanbul'dan çok uzakta olmasının vermiş olduğu rehavetin etkisi dikkate alınmalıdır.

Yine Basra'nın en eski ve büyük vakıflarından Sinan Paşa vakfının bir kısım gelirlerini tasarruf eden şahısların nesli tamamen kesilmiş olduğundan vakfın bu hizmeti karşılıksız kalmıştır. Hizmet sınıfı kalmayan vakıflar münderis sınıfında alındığından bu vakıf da münderis vakıf haline gelmiştir. Dolayısıyla akarlarının maarife aktarılmasına karar verilmiştir. Ancak bu tip vakıfların münderis vakıf talimatnamesi uyarınca işletilmesi sürecinde bazı problemler yaşanmıştır. Vakıf akarlarının gelirleri usulsüz olarak maarif yerine hakkı olmayan şahıslara aktarılmıştır (BOA, MF. MKT, 1001/76). Bu minvalde Sinan Paşa, 1579 yılında tesis etmiş olduğu vakfından yaklaşık olarak bin ceriblik varidatttan yedi hisseyi Habibullah ve neslinden gelenlere, bir hisse de Mehmet bin Abdullah ve onun neslinden gelenlere şart etmiştir. 29 Nisan 1906 tarihinde Basra maarif muhasebesi vekili adı geçen şahısların soyunun iki yüz yıl evvel kesildiğini ve vakfın bir süre de boş kaldığını belirtmiştir. Belgenin tarihi göz önüne alınırsa vâkıfın kendilerine vazife yapmaları için şartta bulunduğu evladın soyu 18. yüzyılda kesilmiş olmalıdır. Bundan sonra vakfın tasarrufu Seyyid Ali adlı şahsa intikal etmesine rağmen onun da nesli son bulmuştur. Ardından Basra'da ikamet eden Mekkeli Seyyid Mahmut Efendi nakibüleşraf ve vilayet idare meclisi azası olması hasebiyle şehirde yaşayan bir kadını Şeyh Habibullah'ın soyundanmış gibi göstermiş ve hisse gelirini almıştır. Diğer yandan da Seyyid Mahmut Efendi'nin torunu Seyyid Hüseyin de aynı sistemle vakıf gelirlerinden tahsisat almıştır. Anılan

dönemde Sinan Paşa vakfının akarlarının bir kısmı harap, arazilerinin ise bir kısmı boş kalmasına rağmen senelik 400.000 kuruş gibi büyük bir meblağa sahip olması muhtemelen zikredilen usulsüzlükleri doğurmuş olmalıdır. Teftiş sonucunda şartname ve nizamnameye aykırı olan istismanın araştırılması için bir komisyon kurulmuş ve boş arazilerin yeniden işlenmesi mevcut akarların maarife aktarılması hususu gündeme gelmiştir (BOA, MF. MKT, 1001/76).

Münderis vakıf gelirlerinin maarife aktarılması ve akabinde nezaretin açtığı veya aleyhteki davaların masrafları da evkaf-ı münderiseden karşılanmıştır. Hatta dava açılması halinde masraflar için maarif hazinesine dokunulmadan münderis vakıf gelirlerinden karşılanmasının istenmesi konuyu daha vazıh bir şekilde ortaya çıkarmaktadır (BOA, MF. MKT, 184/148).

Diğer yandan münderis vakıfların gelirlerinin maarife kaynak olarak kullanılması uygun görülmüşken 10 Mart 1884 yılından itibaren yürürlüğe giren sistemle mektep muallimleri ve müdürlükte görevli memurların maaşları maarif hisse-i iane sandığı adıyla bir sandığa devredilmiştir (BOA, MF. MKT, 191/17; Parmaksız, 2008: 50).

Bu başlık altında Basra'da münderis vakıf akarlarının usulsüz kullanımına temas edilmiş olması durumun tamamen suiistimal edildiği anlamına gelmemektedir. Zira münderis hale gelmiş ya da hâlihazırda faal olan vakıfların işleyişinde iyileştirmeler yapmak ya da amacının dışında kullanımları engellemek maksadıyla da birtakım çalışmalar yürütülmüştür. Örneğin; Basra maarif müdürü 1890 yılına ait bir arzında Basra'daki bazı vakıfların "vücut yere" şart edildiğini ifade etmiş ve bu vakıfların gelirinin üçte birinin maarife devredilmesi hususunda vilayetten izin istemiştir (BOA, MF. MKT, 118/77). Vakıfların işleyişinde vâkıfın şartına riayet esas olsa da tahminimizce zaman içinde bu şartın hayrî bir işlerliği kalmamasıyla Basra maarif müdürü bu nevi vakıfların daha uygun şekilde işlemlerini sağlamak maksadıyla böyle bir teklifte bulunmuştur.

Bir diğer husus münderis tatbikatından sonra Basra'da münderis olan vakıfların gelirlerinin düzenli olarak toplanması ve harcanması hususunda birtakım sorunlar yaşanmış, bu sebeple müesseselerin tamir ve bakım ihtiyaçları gerekli ölçüde sağlanamamıştır. Bu sorunların giderilmesi ve gelirlerin etkin şekilde kullanılması için 1912 yılında tahrirat kâtibi, idadi ve darülmualimin müdüründen müteşekkil bir heyet oluşturulması kararlaştırılmıştır (BOA, MF. İBT, 376/46).

SONUÇ

Vakıfların işlerliğini kaybetmesi neticesinde ortaya çıkan mün-deris vakıflar, kuruluş amacındaki işlevini zamana yenik düşerek ye-rine getiremez duruma gelse de yeni bir uygulamayla daha farklı alan-lardaki toplum ihtiyaçlarını karşılayarak hizmet etmeye devam etmiş-tir. Basra özelinde bu tür vakıfların örnekleri oldukça fazladır. Devlet merkezinden uzak olmanın ve dolayısıyla denetim ve idare yoksunlu-ğunun bu tür durumların yaşanmasındaki payı göz ardı edilmemelidir.

Mün-deris vakıflara dair yayımlanan talimata göre bu tür vakıf-ların gelirleri sıbyan mektepleri ve iptidailer açmak olarak belirlenmiş-ken yapılan tespitler doğrultusunda, Basra'daki mün-deris vakıf gelir-leri ağırlıklı olarak muallim maaşlarının ödenmesi için sarf edildiği gö-rülmüştür. Sıbyan ve iptidai mektepleri için yapılan harcamalar olağan görülürken rüştiyelerdeki muallimlere yapılan maaş ödemeleri talimat dışında gerçekleşmiştir. Yereldeki maarif müdürlük, meclis ve komis-yonlarda görevli memurların ücretleri için yapılan ödemelerin de tali-matta yeri bulunmamaktadır. Bu durum talimat yayımlandıktan sonra gelişen koşullara uygun olarak devlet görevlilerinin nakit ihtiyacına çö-züm için kullandığı bir inisiyatif olarak görülebilir. Evkaf-ı Mün-derise Talimatına uygun olsun ya da olmasın bu tür vakıfların gelirleri Basra şehrinde eğitim-öğretimin geliştirilmesinde önemli bir paya sahip ol-muştur. Memur maaşlarının ödenmesi hususunda özellikle de öğret-men maaşlarının ödenmesi noktasında önemli bir boşluğu dolduran mün-deris vakıf gelirleri yeni okulların açılmasına da vesile olarak Basra'da eğitimin yaygınlaşmasında ve gelişiminde önemli bir paya sa-hip olmuştur.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA, Osmanlı Arşivi. Maarif Nezareti Mektubi Kalemi [MF. (MKT)].
Gömlek No.80. Sıra No.106.

BOA, MF, MKT, 118/77.

BOA, MF, MKT, 122, 23, 1/1, 1/2, 2/1.

BOA, MF, MKT, 130, 76.

BOA, MF, MKT, 132/17, 1,2.

- BOA, MF, MKT, 132, 78, 1/1, 2/1.
BOA, MF, MKT, 134, 25, 1/1, 2/1.
BOA, MF, MKT, 135, 29, 1/1, 1/2, 2/1.
BOA, MF, MKT, 146, 91/1.
BOA, MF, MKT, 160, 66/1.
BOA, MF, MKT, 175, 81/1.
BOA, MF, MKT, 182, 20/1.
BOA, MF, MKT, 184, 148.
BOA, MF, MKT, 191, 96.
BOA, MF, MKT, 191, 17, 1/1, 1/2.
BOA, MF, MKT, 206, 5.
BOA, MF, MKT, 221, 4, 2/1, 3/1, 4/2, 5/2.
BOA, MF, MKT, 225, 14, 1/1, 1/2, 3/1, 3/2, 4/2.
BOA, MF, MKT, 225, 50.
BOA, MF, MKT, 447, 16.
BOA, MF, MKT, 675, 10.
BOA, MF, MKT, 820, 41.
BOA, MF, MKT, 935, 4.
BOA, MF, MKT, 968, 81/1.
BOA, MF, MKT, 1001, 76.
BOA, MF, MKT, 1069, 29.
BOA, MF, İBT, 376, 46/1.
BOA, BEO, 2146, 160932.

2. Salnameler

Salname-i Vilayet-i Basra 1308/1891, TDV İslam Araştırmaları Merkezi,
Osmanlı Salnâmeleri Veri Tabanı, No: D02878, 337.

Salname-i Vilayet-i Basra 1309/1892, TDV İslam Araştırmaları Merkezi,
Osmanlı Salnâmeleri Veri Tabanı, No: D02878, 337.

3. Talimatlar

Evkaf-ı Münderise Talimatı (1323). İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, MC. Osm. K.01163.

Evkaf-ı Münderise Talimatı (1325). İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, MC. Osm. K.01164.

4. Araştırma ve İnceleme Eserler

Bayram, B. (2009). 1876-1909 Arası İstanbul'da açılan okulların mali kaynakları. [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Devellioğlu, F. (2007). Osmanlıca- Türkçe ansiklopedik lugat. Aydın Kitabevi.

Erdoğdu, T. (1996). Maarif-i Umumiyye Nezareti teşkilatı-I. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 51(01), 183-265. https://doi.org/10.1501/SBFder_0000001902

Eroğlu, C. vd. (2005). Osmanlı vilayet salnamelerinde Basra, Global Strateji Enstitüsü.

Karataş, Y. (2016) Sultan II. Abdülhamid'in eğitim politikalarının mali bir veçhesi: evkâf-ı münderisenin maarife terki. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 57, 1839-1867. <https://doi.org/10.14222/Turkiyat1569>

Köksal, A. (2019). Maârife kaynak olarak evkâf-ı münderise. Serander Yayınevi.

Kurt, B. (2013) Modernleşen sanayiye ayak uydurmak: Osmanlı Irak'ında kurulan sanayi mektepleri. *History Studies International Journal of History* 5(3), 151-173. <http://dx.doi.org/10.9737/historyS855>

Parmaksız, E. (2008). II. Abdülhamid dönemi (1876-1909) eğitim sistemi, eğitim yapıları ve askeri rüdiyeler. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Sarıçelik, K. (2009). Osmanlı devri konyası'nda modern eğitim-öğretim. [Yayımlanmamış doktora tezi]. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yıldız, K. (2019). Osmanlı'da vakıf teftişleri ve vakıf idaresinin merkezileşmesi. *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi* 03(42), 33-72. [10.24058/tki.2020.385](https://doi.org/10.24058/tki.2020.385)

“COPE-Dergi Editörleri İçin Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama İlkeleri” beyanları:

Etik Kurul Belgesi:	Bu çalışma için etik kurul onayı gerekmemektedir.
Çıkar Çatışması Beyanı:	Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazar/ların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur.
Finansal Destek:	Bu çalışmanın araştırma ve yazım aşamasında herhangi kişi/kurum veya kuruluşlar tarafından finansal destek alınmadığı bildirilmiştir.
Katkı Oranı Beyanı:	%50-%50
Destek ve Teşekkür Beyanı:	
Sorumlu Yazar:	Kerim ÖZDEMİR
Çifte Kör Hakem Değerlendirmesi:	Dış-bağımsız
<i>The following statements are made in the framework of “COPE-Code of Conduct and Best Practices Guidelines for Journal Editors”:</i>	
Ethics Committee Approval:	Ethics committee approval is not required for this article.
Declaration of Conflicting Interests:	No conflicts of interest were reported for this article.
Financial Support:	It has been reported that this study did not receive financial support from any person/institution or organization during the research and writing phase.
Author Contributions:	%50-%50
Statement of Support and Acknowledgment:	
Corresponding Author:	Kerim ÖZDEMİR
Double-Blind Peer Review:	External-independent